

УДК 347.9

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).328](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).328)

О. С. Ковальчук
студентка IV курсу

Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

С. В. Дяченко
кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

КОНЦЕНТРАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОЄЧАСНОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ

На сучасному етапі реформування цивільного судочинства України все більш помітною стає модернізація законодавства у контексті загальних світових глобалізаційних процесів. Важливу роль у процесі реформування відіграє інститут забезпечення доказів, який притаманний для всіх правових систем без винятку, який різниться лише процедурою забезпечення.

Розвинуті країни Європи використовують публічно-правові методи судового захисту, пов'язані з посиленням влади суду та обов'язків сторін сприяти розвитку процесу, тому більшість країн у нормативно-правовому регулюванні використовують принцип концентрації цивільного судочинства, що дає змогу забезпечити своєчасний розгляд спорів судами та підвищення ефективності захисту прав. Це є одним з основних завдань цивільного судочинства. Цивільний процесуальний кодекс України не закріплює даний принцип, проте він виражається у похідних засобах забезпечення своєчасності на справедливості розгляду цивільних справ.

Актуальність даного питання зумовлена особливостями цивільного судочинства України, для якого характерне довготривале вирішення спорів і перенавантажена судова система в цілому. Важливим аспектом є юридичне закріплення принципу концентрації цивільного процесу у національному законодавстві України, що стане на прямом у контексті удосконалення цивільного судочинства шляхом своєчасного та справедливого вирішення спорів.

У європейських країнах актуальними є публічно-правові методи судового захисту, а саме намагання забезпечити концентрацію процесу. Аналізуючи норми ЦПК, які регламентують проведення попереднього судового засідання та вчинення підготовчих дій до судового розгляду, зазначимо, що вони вказують на те, що в цивільному судочинстві лише започатковані елементи такого принципу, як принцип концентрації процесу, але вони не закріплені безпосередньо [1].

Відповідно до Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи № R(84)5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на удосконалення судової системи, судочинство має складатися не більше ніж з двох судових засідань. Перше засідання має бути попереднім слуханням підготовчого характеру, а в ході другого засідання досліджуються докази, заслуховуються аргументи сторін і, якщо це можливо, приймається рішення. Суд повинен вживати заходів, щоб всі дії, необхідні для проведення другого засідання, вчинялися своєчасно і без допущення затримки [2].

У роботах М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник зазначено, що у загальному значенні під концентрацією розуміють збирання, зосередження, насичення [3, с. 308].

Також вчені у ході своїх досліджень доходять висновку, що під концентрацією процесу слід розуміти концентрацію доказового матеріалу, тобто надання суду першої інстанції доказів в обсязі, необхідному для правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи у визначений законом строк (до або під час попереднього судового засідання) під страхом неможливості за певних обставин прийняття доказів на подальших стадіях розгляду справи в суді першої чи апеляційної інстанції [3, с. 310].

Ми вважаємо, що концентрація доказового матеріалу зможе надати можливість суду ознайомитися безпосередньо з усіма обставинами і доказами, що підтверджують наявність або відсутність цих обставин. З іншого боку, концентрація доказового матеріалу дозволить учасникам справи належним чином підготуватися до судового розгляду, виключивши несподіванки під час розгляду і вирішення справи судом.

На думку А.В. Малюкіної, принцип концентрації лише частково відображає темпоральну сутність судочинства, проте забезпечує відсутність невинуватих затримок та вирішення неналежних питань вищими судами. Концентрація процесу тісно пов'язана з вимогою процесуальної економії [4, с. 6].

Слід зазначити, що принцип концентрації процесу у Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) не закріплений у вигляді окремої норми права. Проте чинний ЦПК закріплює принципи змагальності, безпосередності та інші, що виводять із свого змісту загальні положення принципу концентрації судочинства [1].

У літературі під концентрацією розуміють збирання, зосередження та насичення» [3, с. 326]. Під концентрацією процесу розуміють:

– концентрацію доказового матеріалу, тобто надання суду першої інстанції доказів в обсязі, необхідному для правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи у визначений законом строк (до або під час попереднього судового засідання) під страхом неможливості за певних обставин прийняття доказів на подальших стадіях розгляду справи в суді першої чи апеляційної інстанції;

– концентрацію процесуальних дій, що здійснюються в процесі особами, які беруть участь у справі добросовісно і відповідно до норм процесуального закону на певній стадії процесу та у строк, визначений законом або судом [3, с. 328].

З огляду на це можна зазначити, що ст. 83 ЦПК практично закріплює положення щодо своєчасного подання доказів. Проте ЦПК визначає можливість подання доказів після того, як минуть строки, з поважних причин поданням доказів після подання позовної заяви чи відзиву та під час судового засідання. Дане положення повністю відповідає принципу змагальності, проте може бути причиною затримки своєчасного розгляду справи [1].

У наукових працях зазначено, що закріплення принципу концентрації надасть змогу суду безпосередньо ознайомитися зі всіма обставинами, що мають значення для справи, і доказами, що підтверджують наявність або відсутність цих обставин. З іншого боку, концентрація доказового матеріалу дозволить сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, належним чином підготуватися до змагального процесу і виключити несподіванки під час розгляду і вирішення справи судом [4, с. 333].

Також чинний ЦПК не закріплює можливості учасників судового процесу подавати докази у суді апеляційної інстанції, що є наслідком невиконання сторонами обов'язку відносно забезпечення доказового матеріалу в суді першої інстанції.

Отже, при досягненні цілей попереднього судового засідання та з урахуванням змісту Глави 6 ЦПК можна стверджувати, що законодавець певним чином узяв до уваги Рекомендації КМРЕ про вирішення справи по суті в другому судовому засіданні, коли першим є попереднє судове засідання.

М. Коханська у своїх працях зазначає, що концентрація є принципом, змістом якого є процесуальні засоби, що спрямовані на забезпечення економії часу та процесуальних засобів через зосе-

редження доказів у суді першої інстанції та ухвалення справедливого рішення. Прикладом може слугувати диференціація судових процедур, що спрямована на встановлення оптимальних процесуальних засобів вирішення справи залежно від її складності, надання учасниками справи доказів разом із поданням заяв по суті справи в строк, встановлений судом [5, с. 15].

Тобто можна зазначити, що принцип концентрації за юридичною природою є похідним від процесуальної економії. Наявність принципів розумності строків і доступності професійної правничої допомоги зумовлюється встановленням у законодавстві граничних розмірів компенсації витрат на правову допомогу, оптимальних ставок судового збору тощо.

Ми вважаємо, що законодавче закріплення принципу концентрації не зможе повністю забезпечити своєчасний розгляд справи. Процесуальна активність повинна бути у всіх учасників судової справи. Належна правова регламентація стане поштовхом до виконання усіх процесуальних обов'язків учасників справи та зменшить кількість навмисного подання доказів після першого судового засідання задля затягнення розгляду справи.

Як показує практика, у законодавстві різних країн світу закріплений принцип концентрації цивільного процесу. Кожна країна надає різне визначення даному положенню, проте основною метою є своєчасний та справедливий розгляд цивільних спорів.

Верховний Суд Франції у своєму рішенні від 07.07.2006 р. зазначив, що принцип концентрації полягає у покладенні на сторін обов'язку зазначити в перших поданих ними заявах усі факти, обґрунтування та докази на підтвердження своїх вимог та заперечень. Зазначений принцип також охоплює обов'язок сторін залучати третіх осіб, співвідповідачів, змінювати предмет або підставу позову на ранніх стадіях цивільного процесу [6].

Г. Маруніч у своїх працях зазначає, що у зарубіжній літературі також акцентується увага на тому, що принцип концентрації процесу – це один із фундаментальних принципів, який полягає в зобов'язанні усіх учасників судового процесу здійснювати певні процесуальні дії на конкретних стадіях змагального процесу з метою пришвидшення розгляду справ і прийняття рішення судом. Також важливим аспектом є саме мета даного принципу, що полягає в уникненні затримок у провадженні у справі й забезпеченні ефективного судового захисту прав та інтересів сторін [7, с. 129].

Тобто реалізація принципу концентрації цивільного процесу полягає у своєчасному поданні доказів, заяв по суті справи та заяв з процесуальних питань, а також у правилі, що всі докази мають бути розкриті учасниками справи на початкових стадіях процесу.

Наприклад, ЦПК Словаччини визначає, що суддя уповноважений зобов'язати учасників справи подати всі докази в межах встановленого строку. У разі порушення даного принципу такі докази не будуть братися до уваги під час вирішення справи по суті. Схожу позицію регламентує законодавство Чехії та Словенії. Сторони повинні подати всі докази до першого слухання, а докази, подані з порушенням цього строку, до розгляду не приймаються, крім випадків, якщо вони не були подані з поважних причин. Крім того, письмові пояснення обмежені у кількості та часі [7, с. 134].

Згідно зі статтю 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод справи про цивільні права та обов'язки осіб, а також справи про кримінальне обвинувачення мають бути розглянуті у суді впродовж розумного строку. Ця вимога спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах, які підлягають захисту. Відсутність своєчасного судового захисту може призводити до ситуацій, коли наступні дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав [8].

Яскравим прикладом того, як поведінка заявників стала однією з причин тривалого розгляду, є справа «Чірікоста і Віола проти Італії», де 15-річний строк розгляду був визнаний виправданим, оскільки самі заявники сімнадцять разів зверталися з проханням про відстрочення процесу і не заперечували проти шістьох перенесень розгляду, здійснених на підставі заяви іншої сторони у справі [9].

Водночас використання всіх засобів оскарження, які передбачені національним законодавством, не вважається Європейським Судом таким, що свідчить про затягування строків розгляду справи через поведінку заявника. Крім поведінки заявника, при встановленні розумності строків розгляду справ Європейський Суд аналізує і поведінку органів влади.

Також згідно з практикою ЄСПЛ моментом закінчення строку у справах про цивільні права та обов'язки найчастіше Європейський Суд визнає повне виконання судового рішення [10]. Суд виробив у своїй практиці кілька взаємопов'язаних критеріїв. Ці критерії такі:

- складність справи;
- поведінка заявника (тобто особи, яка звернулася до Європейського Суду);
- поведінка судових та інших державних органів;
- важливість предмету розгляду для заявника [10].

У разі необхідності особа, яка звертається до Європейського Суду із заявою про визнання розгляду справи необґрунтовано довгим, має довести, що вона особисто не вчиняла дій, спрямованих на за-

тягування процесу. Тобто Європейський Суд кожного разу оцінює поведінку заявника та його вплив на тривалість розгляду справи. Однак, аналізуючи одну зі справ про кримінальне обвинувачення, Суд зазначив, що неможливо вимагати від особи, щоб вона сприяла суду у розгляді справи, якщо таке сприяння призведе до її засудження [10].

На це звернув увагу Європейський суд з прав людини справі «Зяя проти Польщі» (заява № 45751/10). Ще на початку 1999 року Яніна Зяя ініціювала цивільне провадження щодо встановлення сервітуту на сусідську ділянку з метою проїзду до своєї земельної ділянки. За півтора роки вимоги позивачки були задоволені, проте сусіди подали апеляцію, після якої справа була направлена на новий розгляд [11].

У ході цього провадження заявлялися численні клопотання, призначалися і проводилися експертизи, висновки яких також оскаржувалися, допитувалися експерти, проводилися огляди предмету спору. І лише у березні 2011 року позов Зяї про встановлення сервітуту був задоволений. Відповідачі втретє подали апеляцію, але цього разу вищий суд у 2012 році відхилив цю скаргу.

Зяя поскаржилася до ЄСПЛ, стверджуючи, що судовий розгляд її справи не відповідав вимозі розумного строку в розумінні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. За цих обставин суд не знайшов достатнього обґрунтування затримки у розгляді справи заявниці та загальної тривалості розгляду справи у тринадцять років [11].

У ході проведення даного дослідження ми дійшли висновку, що концентрація за своєю правовою природою сприяє ухваленню судових рішень в контексті своєчасності, а дія самого принципу є одним зі способів раціоналізувати процес. Даний принцип міг би надати поштовх цивільному судочинству у вирішенні проблеми тривалих розглядів справи. Можна визначити, що концентрація цивільного судочинства – це первісний принцип, що має похідні від себе принципи, метою яких є забезпечення своєчасного та справедливого розгляду справи без можливості затримки винесення судового рішення. Подолання зазначених проблем щодо затримання та несвоечасного подання усіх матеріалів є завданням кожної держави, оскільки держави-учасниці Ради Європи зобов'язані організувати свою правову систему у такий спосіб, щоб забезпечити дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод разом із вимогами судового розгляду продовж розумного строку.

Сьогодні принцип концентрації цивільного процесу не знайшов чіткого закріплення у законодавстві України. Проте через втілення його шляхом закріплення процесуальних засобів для виконання завдань цивільного судочинства він

частково відобразився в законодавстві України. Ми вважаємо, що для реалізації своєчасного розгляду справи слід законодавчо закріпити принцип концентрації. Тобто мають бути чітко встановлені механізми протидії зловживанням сторін своїми процесуальними правами, в тому числі і поданню доказів з порушенням встановленого для цього строку, у вигляді конкретних негативних наслідків.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : чинне законодавство із змінами та допов. станом на 15 лютого 2019 року. Київ : Алерта, 2019. 240 с.
2. Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів держав-членом стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи : Рекомендація Ради Європи від 28.02.1984 р. № R (84) 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126 (дата звернення: 18.11.2019).
3. М.І. Балюк, Д.Д. Луспенник. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). *Коментарі, рекомендації, пропозиції*. 2008. С. 708.
4. Малюкіна А. В. Принцип концентрации гражданского процесса, основные теоретические положения и их реализация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Москва, 2008. С. 156 .
5. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.
6. Christelle Coslin, Isabelle Mougin Modernisation of pleadings in French civil procedure. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g8cb6629f-9001-4d77-9bc9-ac00080d4e74>.
7. Маруніч Г.А. Порівняльно-правовий аналіз механізмів запобігання затягуванню цивільного процесу за законодавством зарубіжних країн. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. С. 126–123. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/5/part_1/29.pdf.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.11.2019).
9. Eur. Court H. R., Ciricosta and Viola v. Italy, judgment of 4 December, 1995. URL: <http://www.echr.coe.int> (дата звернення: 18.11.2019).
10. European Court of Human Rights. The ECHR in 50 questions. URL: https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=court/doc_info&c= (дата звернення: 18.11.2019).
11. «Зая проти Польщі» (заява № 45751/10). URL: <https://www.echr.com.ua/> (дата звернення: 18.11.2019).

Анотація

Ковальчук О. С., Дяченко С. В. Концентрація цивільного процесу як засіб забезпечення своєчасного розгляду справи. – Стаття.

У статті проаналізовано публічно-правові методи судового захисту, а саме намагання забезпечення концентрації цивільного процесу, а також розкрито наукове та правове визначення даного принципу. Встановлено, що згідно з Рекомендаціями Комітету

міністрів Ради Європи судове засідання має складатися не більше ніж з двох судових засідань. Це попереднє слухання підготовчого характеру та дослідження доказів, заслуховування аргументів сторін і прийняття рішення. Визначено, що під концентрацією процесу розуміють концентрацію доказового матеріалу, тобто надання суду першої інстанції доказів в обсязі, необхідному для правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи у визначений законом строк. Також проаналізовано, що принцип концентрації процесу у Цивільному процесуальному кодексі не закріплений у вигляді окремої норми права. Проте чинний ЦПК закріплює його похідні принципи. Це принципи змагальності, безпосередності тощо. Визначено, що концентрація доказового матеріалу дозволить сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, належним чином підготуватися до змагального процесу і виключити несподіванки при розгляді і вирішенні справи судом. Можна зазначити, що законодавець узяв до уваги Рекомендації КМРЕ про вирішення справи по суті в другому судовому засіданні, коли першим є попереднє судово засідання. Також у даній статті доводиться, що принцип концентрації зумовлює наявність принципів розумності строків і доступної професійної правничої допомоги. Це зумовлено тим, що законодавство не встановлює граничних розмірів компенсації витрат на правову допомогу, оптимальних ставок судового збору тощо. Проаналізовано, що кожна країна надає різне визначення даному положенню. Основною метою його є своєчасний та справедливий розгляд цивільних справ. Крім того, важливим аспектом є мета даного принципу, що полягає в уникненні затримок у провадженні у справі й забезпеченні ефективного судового захисту прав та інтересів сторін. Розглянуто нормативне закріплення даного принципу у зарубіжних країнах. Проаналізовано судову практику ЄСПЛ у справах, у яких порушено принцип своєчасності розгляду справ. Обґрунтовано думку про необхідність законодавчого закріплення принципу концентрації у цивільному судочинстві України.

Ключові слова: концентрація, своєчасність судового розгляду, розумні строки, затягування судочинства.

Summary

Kovalchuk O. S., Diachenko S. V. Concentration of civil process as a means of ensuring timely consideration of a case. – Article.

This article analyzes the public-law methods of judicial protection, namely the effort to ensure the concentration of the civil process, as well as the scientific and legal definition of this principle. It is established that, in accordance with the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, a court hearing should normally consist of no more than two court hearings: a preliminary preparatory hearing and examination of the evidence, a hearing of the parties' arguments and a decision. It is determined that the concentration of process means the concentration of evidence, that is, providing the court of first instance evidence to the extent necessary for the proper and timely consideration and resolution of the case within the time limit specified by law. It has also been analyzed that the principle of concentration of process in the Code of Civil Procedure is not directly enshrined in a separate rule of law. However, the current CPC enshrines its derivatives: principles of competitiveness, immediacy, and others. It is determined that the concentration of evidentiary material will allow the parties and other persons involved in the case to properly prepare for the adversarial process and eliminate the

unexpectedness in the consideration and decision of the case by court. It may be noted that the legislator has taken some account of the recommendation of the CMRE on resolving the case on the merits of the second hearing, the first of which is a preliminary hearing. Also, in this article it was investigated that the principle of concentration causes the existence of the principle of reasonableness of the terms, accessible professional legal assistance, setting by the law the limits of compensation of legal aid costs, optimal court fees and so on. It is analyzed that each country provides a different definition of this provision, its main purpose is the timely and fair consideration of civil

disputes. What is more important is the purpose of this principle, which is to avoid delays in the proceedings and to ensure effective judicial protection of the rights and interests of the parties. The normative consolidation of this principle in foreign countries is considered. The case law of the ECtHR in cases where the principle of timely consideration of cases has been violated has been analyzed. The opinion about the necessity of legislative consolidation of the principle of concentration in the civil proceedings of Ukraine is substantiated.

Key words: concentration, timeliness of court proceedings, reasonable terms, delay of proceedings.